

הרהורים על "ניבוב-פה" בוויכוח הפוליטי השוטף

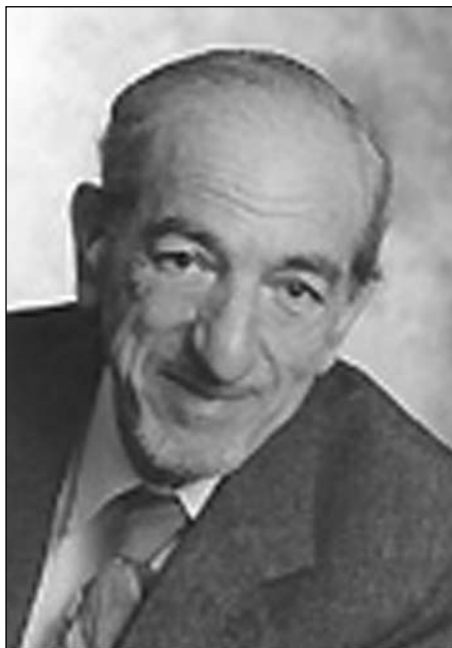
א' הראל פיש

-א-

רק את סכנת קלקול החושים הספרותיים הבריאים, אלא גם ובעיקר את הסכנה של ניצול לרעה של הציבור על ידי משרתיהם של עולם העסקים והאינטרסים הפוליטיים למיניהם, באמצעות עיתונות ופרסום חסרי כל רסן מוסרי. תהליך זה היה מיועד, לדעתו של סיר נורמן אנג'ל (גם הוא מהחוגים האליטיסטיים האלה), להביא לידי Mechanical Control of Ideas, לאמור: שליטה מכנית בדעת הקהל, דבר שקיבל ביטוי לאחר מכן כחלום בלהות בספרו של ג'ורג' אורוול, 1984.

למעשה הביקורת הלשונית הזאת לא הייתה לגמרי חדשה. כבר בתחילת המאה² התשע עשרה ניתח הפילוסוף ה"תועלתי" ג'רמי בנתס את צורות השיח הפוליטי והאידיאולוגי, ובספר ההטעיות שלו (*Book of Fallacies*), התרה, בין היתר, על השימוש ב"כינויים המביאים כהוכחה דבר הטעון הוכחה" (question begging appellatives). המדובר במיוחד בכינויים של מילה אחת שתפקידם לקבוע מראש דבר שאינו אלא עמדה חד-צדדית של משמע הדברים כתיאור של מצב. כוונת סוג זה של רטוריקה לגרום לכך שהשומע יקבל את ההנחה שלך כהנחה שלו, ללא צורך לשקול כל טיעון לגופו. לפי הניתוח של בנתס, כינויים אלה מתחלקים למילות שבח (eulogistic appellatives) או למילות

שלמדתי בבית ספר תיכון באנגליה בשנות השלושים, הרבו לדבר בכל המקצועות ההומניים על הצורך בערנות ביקורתית לגבי השימוש בפראזות ובצורות

דיבור המבוססות על תגובות קבועות מראש, מה שנקרא בלשון הימים ההם stock responses. מונח ביקורתי זה הומצא כפי הנראה על ידי אייבור א' ארמסטרונג, בספרו רב ההשפעה, יסודות הביקורת הספרותית, משנת 1924, שבו הוקיע את המגמתיות של מחברי ספרות ההמונים ושל אנשי הקולנוע והפרסום. אלה ידעו להפעיל אצל קהל קוראיהם (או צופיהם) "תגובות קבועות מראש", על ידי שימוש במטבעות לשון שיש בהם כדי לקבוע עמדה שלא על יסוד ניסיון או ידיעה אלא על ידי כוחם הרגשי והרטורי של המילים בלבד.¹

בחוגם של ד"ר ליוויס (עורך הרבעון *Scrutiny*) באוניברסיטת קיימברידג' הרחיבו את הדיבור בנושא זה. ליוויס ודניס תומפסון הפכו אותו

לאבן היסוד של הביקורת החברתית והתרבותית שלהם בספרם: *Culture and Environment, The Training of Critical Awareness* (תרבות וסביבה) משנת 1937, ספר שעשה לו שם בקרב אנשי החינוך של אותה עת. כאן הדגישו לא

1 F.R. Leavis and Denys Thompson, *Culture and Environment*, London, 1937, p. 3.

2 I.A. Richards, *Principles of Literary Criticism*, London, 1930 ed., pp. 202-203.

א' הראל פיש - הפרופסור אמריטוס לספרות אנגלית באוניברסיטת בר אילן, חוקר הספרות הכללית ויחסי הגומלין בספרות בין התרבות היהודית והלא יהודית. נמנה עם מייסדי נתיב.

גנאי (dyslogistic appellatives).³ כדוגמא, ניתן להחליף את המונח הנייטרלי "יראת אלהים" בכינויים כמו "צביעות", "פנאטיות", "קנאות", או לחלופין במילות שבח כמו "קדושה", "ענווה", "דבקות" או רוחניות". נוכל להוסיף טבלה משלנו כדלקמן: במקום המונח הנייטרלי patriotism (אהבת המולדת) קיים בצד אחד מבחר של כינויים כמו: "לאומנות", "שובניזם", "פשיזם" וכיוצא באלה; ובצד השני מצויה סדרה הפוכה כמו: התחדשות, התעוררות, גאווה לאומית, זקיפת קומה לאומית וכו'. ועוד דוגמא מימינו: לצד המילה הנייטרלית "יישוב" ניצבים הכינוי החיובי "התיישבות" והכינוי שלבש קונטציה שלילית "התנחלות". הבחירה היא רק עניין של עמדתו הפוליטית של הדובר; אין היא מעוגנת בכל מציאות אחרת.

כמובן שקשה להימנע מהדגשה רטורית כלשהי. קנת ברק מעיר על בנתם עצמו, שבבואו לדון על עניין כס המלוכה הוא מעדיף בפירוש את הכינוי הדיסלוגיסטי "שחיתות מלכותית" על פני ביטויים נייטרליים יותר. וכשהוא דורש שינויים בחוק בהתאם להשקפת עולמו הרדיקלית, הוא אינו מכנה אותם "שינויים", כי אם "שיפורים".⁴ בנתם היה מודע כמובן לסטייה זו, אבל טען שמאחורי דבריו אין "הנחה" גרידא, כי אם תורה חברתית שלמה (התועלתנות) אשר במרכזה "האושר הגדול ביותר של מספר האנשים הגדול ביותר". למען מטרה קדושה זו מותר לסטות מהלקסיקון הנייטרלי. בזה הוא דומה לקומוניסטים, שבתקופה מאוחרת יותר הרשו לעצמם את כל אמצעי התעלומה. את המערכת נגד הקפיטליזם הם ניהלו תוך השימוש במילון מגוון מאוד של ביטויים "דיסלוגיסטיים", אבל לא הודו בקיום של "רטוריקה קומוניסטית", כי לטענתם מאחורי דבריהם קיים מדע פוליטי שלם ומדויק.⁵ מבחינה זו הם נשארו נאמנים כביכול לטוהר המידות המדעיות, מה שאין כן כשמדובר באויבי המרקסיזם! את הלשון של אלה יש לחשוף אפוא ולהוקיע כמימרות שאין להן כיסוי, בקיצור כ"ניבוב פה".

- ב -

מה לפרשה זו ולמצבנו היום בארץ? כשאני נתקל בסגנון הוויכוח (אם אפשר לקרוא לזה ויכוח) של דוברי השמאל בימינו בהתנגדותם לרעיון ארץ-ישראל השלמה, בהתקפותיהם על המתנחלים, ועל אלה המסתייגים מ"תהליך השלום", אני מתרשם תמיד מהמרחק שבין הסגנון הפרוע הזה לבין הרגישות של אנשי הרוח מהדור שלי בכל הקשור ל-"stock responses", היינו: לרידוד ולפליחות של המטבע הלשוני. יצוין, אגב, שדניס תומפסון

וחבריו בקרב החוגים האליטיסטיים של הימים ההם היו רובם ככולם בעלי נטיות שמאלניות (תומפסון עצמו היה פציפיסט מושבע), אבל הם הצטיינו בתודעה ביקורתית ערה, ובעיקר בביקורת עצמית. תכונה זו הביאה אותם לקפדנות מסוימת בלשונם, לכעין איסטניסות החסרה בוויכוח הפוליטי והאידיאולוגי אצלנו היום. ויכוח זה מתנהל אצלנו תוך שימוש בכינויים שהם בבחינת סיסמאות ותו לא. ההנחה היא (כמו בפרסומים מסחריים מסוימים), שהעמדה המוצגת כל כך מובנת מאליה עד שאין היא טעונה הוכחה. די להטיח כינוי כמו "פשיסט" ובוזה לפטור את עצמך מכל ויכוח. אם מישהו מעלה את עניין הזיקה המיוחדת של העם היהודי לירושלים, אפשר להסתפק במילים כמו "מיסטיקה" או "שובניזם" ובוזה לסכם את הוויכוח.

כמובן שאם ערבי מעורר את שאלת ירושלים, יש להתייחס לטיעונו בכובד ראש. הרי היראליזם הפוליטי מחייב אותך לשקול ולשמוע, ולשקול ברצינות גם את קדושת העיר בעיני האסלאם. אבל אם במהלך דיון פוליטי ידבר דובר ישראלי על עיר הקודש או ארץ הקודש, יראו בו רומנטיקאי חסר תקנה, ואם יזדקק בתמימותו לאזכורים תנ"כיים, או למושגים כמו גאולה, קיבוץ גלויות, או הארץ המובטחת, יזכה לשפע של מילות גידוף אשר הקלה שבהן תהיה "משיחיות שקר". וברגע שאמרת זאת, אמרת הכל. אתה כבר פטור מלהתייחס לפירוש המקראות. שאלת הגדרת הקשר בין דימויים ואזכורים תנ"כיים לבין המציאות של ימינו אינו פשוטה, כמובן; אבל אינך עוסק בהגדרות. אתה פשוט מסלק את כל העניין על ידי אמרת כנף כמו "משיחיות שקר" שכאלו אומרת הכל.

המשתמשים בכינוי הזה מבקשים בדרך כלל לרמוז על ההזיות של שבתאי צבי, שהכריז את עצמו כמשיח ב-1654 (ואשר עליו כתב גרשם שלום מונוגרפיה גדולה), ולהדביק את התו הזה על אלה שמוצאים משמעות דתית נבואית בשיבת הציון המודרנית, כולל שובנו ליהודה, לשומרון ולירושלים העתיקה. כמובן שרוב המשליכים סיסמא זו לתוך זירת הפולמוס הציבורי היום לא טרחו לקרוא את הספר של שלום על שבתאי צבי ולא את הספר הרעיון המשיחי ביהדות.⁶ שאילו היו קוראים, היו מגלים שלדעתו לא תיתכן יהדות של אמת בלי המניע המשיחי, וכי הציונות מהווה מרכיב לגיטימי ונחוץ של מניע זה, וכי אויבי הציונות, כך טוען שלום, המטיחים נגדה את הכינוי "משיחיות שקר", מוכיחים בזה רק את טיפשותם.⁷

אנשי ארץ-ישראל השלמה אינם נזקקים בדרך כלל לדברי שלום, ולא מפיו הם חיים. אבל אלה שמוצאים אסמכתא בכתביו חייבים לשאול את עצמם: במה שונה הכמיהה לגאולה של מתנחלי/ מתיישבי הגולן והשומרון

6 "להבנת הרעיון המשיחי בישראל", תרגם מ' מיזלש, בקובץ של גרשם שלום, דברים נגו, תל-אביב, 1975, עמ' 155-190.
7 Gershom Scholem, *The Messianic Idea in Judaism*, NY, 1971, pp. 35, 273.

3 "The Book of Fallacies", in *A Bentham Reader*, Mary Peter Mack (ed.), NY, 1969, pp. 336-337.

4 Kenneth Burke, *A Rhetoric of Motives*, Berkeley and Los Angeles, 1969, p. 96.

5 שם, עמ' 101-102.

משום כך, לא זו בלבד שהניסוח A Greater Israel מסלף את הטקסט הכתוב, אלא שהוא מבקש לסלף את הרעיון כולו, כפי שהוא בא לידי ביטוי בגילוי הדעת. הרעיון הוא של המשכיות, המשכיות בין הקמת המדינה והישגי ששת הימים. היה כאן, לדעת חברי המסמך הזה, תהליך אחד נמשך, כאשר האירוע השני, דהיינו: מלחמת ששת הימים והמציאות שנוצרה בעקבותיה, לא היה אלא השלמה של האירוע הראשון, דהיינו: מלחמת הקוממיות. כל בר בי רב בקריאת טקסטים (ספרותיים ואחרים), יבין שזה גם המפתח למבנהו של גילוי הדעת. לאורך כל המסמך מתבקשת השוואה עם מגילת העצמאות. המשפט שצוטט לעיל מהסעיף הראשון של גילוי הדעת בא להזכיר את הנאמר ברישא של מגילת העצמאות:

בארץ־ישראל קם העם היהודי. בה עוצבה דמותו הרוחנית, הדתית והמדינית.

ובהמשך נאמר: "אנו מכריזים בזאת על הקמת מדינה יהודית בארץ־ישראל, היא מדינת ישראל." הזיקה הבלתי ניתנת לערעור בין מדינת ישראל לארץ־ישראל מודגשת כאן במגילת העצמאות, אבל אין היא מתפרשת. היא זיקה סתומה. כמו כן אין באף מקום במגילה הגדרה של גבולות המדינה. נאמר רק שהיא קמה "בארץ־ישראל". המגילה אינה מקדשת את גבולות החלוקה, אבל היא גם אינה מזכירה מציאות גיאוגרפית אחרת. בא גילוי הדעת ומשלים היבט זה של המגילה בקביעה שמדינת ישראל וארץ־ישראל הן עכשיו שלמות אחת, וכי אין דרך חזרה לגבולות החלוקה, או יותר נכון, שהדרך חזרה תהיה רק על חשבון עצם קיומה של מדינת ישראל. והיא למעשה הסכנה המאיימת עלינו היום הזה. יש כאן ראייה היסטורית עמוקה.

גילוי הדעת מסתמך על מגילת העצמאות גם בשני נושאים עיקריים אחרים, שקיום המדינה תלוי בהם, והם עלייה והתיישבות: "העלייה ויישוב ארץ־ישראל הם שני העיקרים שעליהם ייכון עתידנו." גם כאן ראייה היסטורית רחוקה ומדויקת, כי העלייה הגדולה שהגיעה אלינו בעשרים השנים האחרונות ממזרח אירופה, וגם ההתיישבות הגדולה ביהודה, בשומרון, ובגולן, שני תהליכים ששינו את פני המדינה, הן התפתחויות שהאות הראשון להן ניתן עם הקמת המדינה, והשלמתן התאפשרה אחרי אירועי ששת הימים.

- 4 -

לא רק השם הלועזי של התנועה למען ארץ־ישראל השלמה סולף על ידי אלה שבאו לסקור פרשה זו בהיסטוריה של המדינה. יש גם סילופים לשוניים אחרים. מונח לפני ספרו של איאן לוסטיק, יהודי־אמריקאי, ומרצה למדעי המדינה במכללת דרטמות שבארצות הברית, על הפונדמנטליזם

בימינו מהמניע המשיחי של מתיישבי/ מתנחלי פתח תקוה וראשון לציון (וכמובן גם דגניה ועין חרוד) בזמנם? חלק מהם, אם תהיה להם מידה מספקת של כנות וביקורת עצמית, יגיעו למסקנה (כמו אנשי נטורי קרתא) שהציונות מראשיתה אינה אלא "משיחיות שקר". אחרים יגיעו למסקנה (כמו יעקב חזן בזמנו), שמי שמעריך כראוי את הרוח החלוצית של דור מייבשי הביצות, אינו יכול לפסול את החלוציות של אנשי הגולן ואלון מורה בימינו. החלום חלום אחד הוא. אבל כדי להכיר בכך יש צורך בלא מעט אומץ, וכאמור גם בכנות אינטלקטואלית. קל יותר לנפנף בסיסמאות ריקות.

- 1 -

אם מדברים על כנות וחוסר כנות אינטלקטואלית, אפשר לציין עוד עיוות לשון, שמקורו הפעם לא ב"טעות" או בהדגש רטורי, אלא בגנבת דעת, פשוטה כמשמעה. אני מתכוון לתרגום הלועזי של שם "התנועה למען ארץ־ישראל השלמה" שהשתרש היום בכלי התקשורת, אחרי שהומצא על ידי מספר עיתונאים עויני התנועה, והיא: The Movement for a Greater Israel. עם ייסוד התנועה בשנת 1967 נקבע שמה האנגלי, בהתאם למה שסוכם רשמית על ידי חברי התנועה ומייסדיה, כ"Land of Israel Movement". ניסוח זה מעוגן גם בגילוי הדעת המקורי של התנועה, אשר בניסוחו הושקעה עבודת ביקורת רבה וקפדנית (כל מילה נשקלה היטב, במיוחד על ידי נתן אלתרמן יחד עם צבי שילוח). במשפט השני נאמר:

ארץ־ישראל היא עתה בידי העם היהודי, וכשם שאין לנו רשות לוותר על מדינת ישראל, כך מצווים אנו לקיים מה שקיבלנו מידה: את ארץ־ישראל.

זהו כמובן המשפט המכריע בכל ההצהרה. הוא בא לקבוע שהארץ, כפי שהיא מצויה בידינו למחרת מלחמת ששת הימים, היא הארץ שאנו מצווים לקיימה. היא הגיעה לידינו כתוצאה ממלחמה שנכפתה עלינו, כשם שמדינת ישראל בגבולות 1949 הגיעה לידינו במלחמת הגנה. המציאות החדשה מחייבת אותנו לא פחות מעצם קיומה של מדינת ישראל. לא הייתה כאן תוכנית של כיבוש והתפשטות, כפי שמשמע מהמילים A Greater Israel, אלא תגובה ל"הזמנה", מין היענות לצו ההיסטורי, מה שיצחק טבנקין הגדיר כהיגיון של "אין ברירה"⁸. על רקע זה יובן מדוע לא חתם הרב צבי יהודה קוק על גילוי הדעת. מן המפורסמות שהוא סירב לחתום כאשר הובהר לו משיחה עם גאולה כהן שלתנועה אין תוכנית ואף לא שאיפות לגבי שטחי עבר הירדן.

8 י' טבנקין, לקח ששת הימים, תל־אביב, 1971, עמ' 30.

היהודי בישראל.⁹ הספר מתמקד ב"גוש אמונים" ובחוגים הקודמים והמקבילים לו. הקורא ימצא בו דברים מפתיעים. מייסדי התנועה למען ארץ-ישראל השלמה, כך הוא קובע, ייצגו את "הציונות החילונית האולטרה לאומנית" (עמ' 43). אין רמז למשקל המיוחד של אנשי הקיבוצים והשמאל המסורתי (מפא"י ואחדות העבודה) ושל "צעירי המזרח" בהרכב התנועה, ולהיעדרם היחסי של אנשי "חרות". במקום לתאר את העובדות ולנתח אותן בצורה מדעית או בייקטיבית, המחבר מדביק מילות גנאי כמו "אולטרה לאומנית". אבל הכינוי המיוחד שהמחבר מאמץ ככותרת של הספר כולו הוא "פונדמנטליזם". מגמתו היא לקבץ ביחד את הגורמים השנואים תחת השם "פונדמנטליזם", וכך להבאיש את ריחם עוד לפני השמעת כל טיעון או ויכוח: דוגמא קלאסית של stock response, כי הרי מילה זו מעוררת אוטומטית באוזני האמריקאי המצוי את זכר האוונגליסטים מהדרום, בעלי "הצוואר האדום", ואת חומייני וחסידיו באיראן. מספיק, אפוא, להדביק את התו כדי לחסוך מעצמך את הצורך לדון לגופם של עניינים מסובכים ומורכבים, וגם שנויים במחלוקת. לפי התזה של מר לוסטיק, יש לכלול בין ה"פונדמנטליסטים" הישראליים את אליעזר שביד, את יובל נאמן, את רפאל איתן, את משה שמיר, את צבי שילוח, את יצחק שמיר, את אריאל שרון, וגם את כותב שורות אלה (עמ' 74, 85, 99, 107). את האבסורד שבהכללת רפאל איתן, למשל, בין ה"פונדמנטליסטים" (בהוראתה הרגילה, דתיים קנאים), הוא מצדיק על ידי המצאת קטגוריה חדשה של "פונדמנטליזם חילוני" (עמ' 9), דהיינו: עמדה פוליטית שאינה מתקבלת על דעתו, ויחד עם זה הוא מוציא מרשימת הנגועים בפונדמנטליזם את המחנה הדתי-חרדי שאינו פעיל בעניין ארץ-ישראלי! על ידי תרמית סמנטית זו הוא מרכז את המטען השלילי שבמונח "פונדמנטליזם" ומפעיל אותו כנגד אלה, ורק אלה, שהוא מעוניין להשמיץ. הלוה ייקרא "מדעי מדינה"!

ולא רק שהתזה בנויה כולה על כינויים דיסלוגיסטיים מהסוג הזה, אלא שהספר מצטיין בבורות מדהימה לגבי כמעט כל אישיות וכל נושא הנזכרים בו. כך, למשל, הוא מתאר את הרב חיים סולובייצ'יק מברסט-ליטובסק כמנהיג חסידי (עמ' 26), ואת תורת הרב קוק הוא קושר עם השבתאות (עמ' 30). הוא מייחס את הדעות המובאות בספרי ציונות של ציון¹⁰ להשפעתם של הרב צ"י קוק ושל הרב מנחם כשר. למיטב זיכרוני לא קראתי אף מאמר אחד משל הרב צבי יהודה קוק, ולא זכיתי לשמוע אף אחד משיעוריו או הרצאותיו, ולספרו של הרב כשר (הכוונה לקול התור - התקופה הגדולה, על דרכי הגאולה) לא נזקקתי אפילו פעם אחת.

אבל עניין ההשפעות והמקורות הספרותיים אינו העיקר. עניין מהותי יותר הוא, שוב, ראיית הספר כביטוי ל"פונדמנטליזם". זו, כאמור, מתאפשרת רק על סמך הגדרה שרירותית של פונדמנטליזם מהו, ומשמעה גם התעלמות מתוכן החיבור עצמו שהוא סוקר באריכות. מן הסתם אין מר לוסטיק מבין מילה עברית (ומסתמך על יועצים ישראליים, ביניהם יורם פרי, דון פרץ, וגרשון שפיר),¹¹ אבל כאן היה לו טקסט כתוב במקור באנגלית. אפשר היה לצפות מקורא אנגלית כלשהו (מבלי לדבר על מרצה באוניברסיטה), שיכיר בכך שבפרקים מרכזיים הספר עוסק בניתוח לשוני ביקורתי של השיח הציוני ושל דימויו השכיחים בקרב אבות הציונות. בין היתר יש בו הסתייגות מרחיקת לכת מתורתו של הראי"ה קוק, שלוסטיק רואה בכתביו את אבן הפינה של הפונדמנטליזם היהודי; לכל זה אין זכר בסקירה של לוסטיק. במקום זה הוא מייחס לספר (פעמיים ובהדגשה יתרה) דבר שאין בו, דהיינו: קריאה ליהודים להרוג ולאבד את כל הערביים הפלשתינאים; לא פחות ולא יותר! (עמ' 78). ומאחר שב"פונדמנטליזם" עסקינן, אשר הוראתו המקובלת היא "דבקות בטקסט של כתבי הקודש לפי משמעותם ההיסטורית המילולית", אפשר היה לצפות מלוסטיק שלפני שיציג אותי כמוצג מרכזי בגלריה שלו, יטרח להשיג אינפורמציה על המחקרים שלי בתחום התנ"כי שהתחילו להופיע בכתבי-העת המדעיים כבר בשנת 1955, ולהיווכח אם באמת כינוי זה הולם את סוג הפרשנות שאני עוסק בו, והמונח גם ביסוד הספר שלי על הציונות כדוגמה אחרונה לצירוף של עם-ארצות ומגמתיות המאפיין את ה"מחקר" של לוסטיק, אזכיר את השורות שהוא מקדיש לשירתו של א"צ גרינברג. המשורר הזה, הוא טוען, אהוב במיוחד על ה"אולטרה לאומנים החילוניים", וזאת בגלל השיר והשבח שהוא נותן לערכים כמו אומה וארץ, תוך "שימוש בטרמינולוגיה מסורתית הקשורה באמונה דתית" (עמ' 100). כמוכן שאצ"ג מבסס את שירתו הלירית במידה גדולה על סמלים יהודיים מסורתיים, אבל איזה משורר עברי אינו עושה כך? שלונסקי, המשורר של השמאל החלוצי, נותן ביטוי לאהבה ארוטית ממש של אדמת המולדת, וכשהוא מביט בשמש הלוהטת מעל שדות עמק יזרעאל הוא אינו מוצא דימוי מתאים יותר למראה הזה מ"תפילין של ראש" שהשחק עוטר למצחו. אפשר להביא דוגמאות אין ספור מרוב המשוררים, בני דורו של גרינברג, כולל נתן אלתרמן ויונתן רטוש הכנעני, וגם מצעירים ממנו, כמו אבא קובנר, איש "השומר הצעיר", של שימוש נלהב במוטיבים דתיים.¹² למעשה זהו אחד האפיונים המרכזיים

11 יורם פרי הוא העורך של דבר.

12 ראו א' הראל פיש, "שלושה מוטיבים עיקריים בחופה במדבר" באבא קובנר, מבחר מאמרי ביקורת על יצירתו, בעריכת שלום לוריא, תל-אביב, 1988, עמ' 123-131, על המשמעות הרוחנית של החורה למדבר סיני בשיר הגדול של קובנר, ועל השימוש במוטיב של ברית נישואין במדבר המבוסס על פרקי הנבואה כמו ירמיהו, ב' 2, ועל הפירוש המסורתי של שיר השירים, ח' 5.

9 Ian S. Lustick, *For the Land and the Lord, Jewish Fundamentalism in Israel*, Council on Foreign Relations, NY, 1988.

10 בתרגומו של אהרון בן עמי, הוצאת זמורה ביתן, תל-אביב, 1983, מהדורה שנייה, פפירוס, תל-אביב, 1988.

של השירה העברית החדשה, לפחות זו של המחצית השנייה של המאה.¹³ אין לצפות ממר לוסיטיק שיתמצא בנושא הזה; כנראה שכל ידיעתו מסתכמת בחצי שיר של אצ"ג בתרגום אנגלי שהוא מצא אצל ישראל אלדד. אבל מי שאינו מצויד במידע של ממש על נושא מסוים, מן הראוי שיימנע מנקיטת עמדה דוגמטית לגביו. זהירות כזאת מתחייבת לפחות מן הטעם הטוב האקדמי, מבלי לדבר על חובות מוסריות ואינטלקטואליות כבדות משקל יותר.

-ה-

הטעיה האחרונה ברשימתו של בנתם באה ממה שהוא מכנה imposter terms, היינו מונחי רמאות או הסוואה. הקטגוריה הזאת באה להסתיר ולתחפש דבר (בייחוד קו פוליטי) שהיינו דוחים אותו מיד אילו הוצג בפנינו בצורתו האמיתית, ומשום כך דבר זה הוא בר כיסוי או בר הסתרה (res tegenda).¹⁴ כדוגמא הוא מביא את השימוש במילה order, כאשר הכוונה האמיתית היא עריצות. הוא בא לומר לנו שכל אחד חייב בנאמנות למלך ולשריו, כי "סדר" הוא ערך עליון מכל, והסדר הזה תקף אפילו כשהוא מנוגד לטובת הציבור! זה היה הטיעון של הממשל האנגלי גם כלפי המתיישבים באמריקה, אלה שהתקוממו לבסוף והשליכו מעליהם את הסדר של המלך ושריו.

היום מילת ההסוואה המקובלת אצלנו היא "שלטון החוק". יש להימנע מכל פעולה שאינה תואמת את מדיניות הממשלה, אפילו כשמדובר בהגנה עצמית נגד זורקי האבנים ובקבוקי התבערה, וזאת בגלל הצורך להישמע ל"שלטון החוק". פראזה אחרת מקבילה (אבל הפעם בעלת מטען שלילי), היא "לקחת את החוק לידיים". זהו המעשה המגונה ביותר. כמובן שהשימוש בביטוי הזה מתבקש בעיקר נגד המתנחלים. כשאנשי שמאל (כולל חברי כנסת של הקואליציה), נסעו לטוניס מדי פעם במשך השנה האחרונה כדי להתייצב לפני יאסר ערפאת, שעה שכל מגע איתו נאסר על פי החוק, לא הואשמו בדרך כלל בזה שלקחו את החוק לידיהם.

אבל מונח ההסוואה המתוחכם ביותר שנכנס לאוצר המילים הפוליטי שלנו (כנראה שהוא המצאה של משרד החוץ בווישינגטון), הוא "תהליך השלום" (the peace process). כמובן שאף אחד לא יכול להתנגד לערך ששמו שלום, כשם שאין מי שיתנגד לאימהות. לכן אין כמוהו להסיט את תשומת לבנו מן העיקר. העיקר הוא כמובן נסיגת ישראל בשלבים מכל שטחי יש"ע והגולן. זה התהליך כפי שהערבים, וגם אנשי הממשל האמריקאי, מבינים אותו. גם אנחנו מבינים בעומק הכרתנו שמדובר כאן בהסוואה,

בהטעיה. צירופי מילים כאלה, לפי דברי בנתם, לא זו בלבד שהם מטעים, אלא שהם גם מבלבלים. כוונתם, כך הוא מסביר, אינה להבהיר את העניין הנדון, אלא למנוע כל הבהרה!¹⁵

במקרה שלנו ניתן להוסיף לניתוח המבריק של בנתם ממד נוסף. הצירוף peace process לא רק שהוא מבלבל, אלא שאנחנו עצמנו מסכימים להתבלבל; אנחנו מסייעים לפעולת ההטעיה. אנחנו מחפשים כסות עיניים, משהו דומה לכדור שינה שיתן לנו לישון בשקט, וגם דבר שאפשר למכור לציבור. אם כולם, האמריקאים, הערבים והישראלים, ישירו ביחד את שיר השלום, זה יעשה מוזיקה נפלאה, ממש שיר ערש. וזה מה שישראל דורשת.

יוצא שהחשיבות של "השלום" אינה במה שהוא מסמן, אלא בסימן עצמו. למעשה אין לו משמעות, אבל למילים חשיבות כשלעצמה. גם היום, בשעת כתיבת שורות אלה, יש לכך הוכחה נוספת. מסתבר שלא נדרוש מערפאת, לפני חתימת ההסכם על מסירת יש"ע לידו, את ביטולה של האמנה הפלשתינית הלכה למעשה. נסתפק כנראה בזה שיאמר כמה פעמים "שלום" ושיאמר שהאמנה בטלה מעצמה, בשעה שגם הוא וגם אנחנו יודעים שרק "המועצה הלאומית הפלשתינית" מוסמכת לבטל אותה. ומשום כך לא רק שהוא עלול לחזור בו מדבר הביטול, אלא שבעיני כל ערבי, ובעיני ערפאת עצמו, הביטול היה מלכתחילה רק ביטול למראית עין. המדובר במס שפתיים לשלום, ולא בעשייה של ממש. ולזה אנחנו מסכימים...

אבל יש עוד יתרונות בביטוי "תהליך השלום". לא רק ש"שלום" היא מילת קסם; מתברר ש"תהליך" היא מילת הטעיה חזקה עוד יותר, המצאה גאונית ממש. הרי "תהליך" משמעו דבר **שנמשך**. לכן, אם היום אתה לא רואה את השלום אלא רק את הקטיושות בדרום לבנון ואת הרציחות בעזה ובחברון, אל יאוש. עוד מעט הכל ישקוט. בינתיים הטרור הערבי רק מוכיח עד כמה התהליך מצליח. הלא אלה שירורים ורוצחים מבקשים בזה לחבל בתהליך, ואם הם נאלצים להתאמץ כל כך, סימן שזה מצליח. ולנו לא נותר אלא להתמיד בתהליך ביתר שאת כתגובה לטרור! כמובן שמפריע קצת כאשר נודע לנו שאסד, שהוא צד למשא ומתן, הוא גם זה שעומד מאחורי ההתקפות בצפון. אבל שוב, מדובר בתהליך. אם רק נתאזר בסבלנות, ולא נגיב לטרור שלו בחריפות יתרה, התהליך עתיד לסחוף גם אותו.

אפשרויות ההסוואה שבמונח הזה הן בלתי מוגבלות. כל אחד למשל מודע לחוסר הסימטריה שבין המטרות שלנו והמטרות של הצד השני. בו בזמן שלנו תשוקה כפייתית לשלום, הם תובעים מאיתנו נכסי דלא-ניידי, והם, ולא הרצון להגיע לשלום הדדי, שהביאו אותם לשולחן הדיונים. יוצא אפוא שהדו־שיח אינו דו־שיח. הנכונות שלנו לוותר על דברים של מהות היא התנאי להסכמתם **לדבר** על שלום,

Simon Halkin, *Modern Hebrew Literature: Trends and Values*, NY, 1950, 13 pp. 179-196 and passim.
A Benthian, *Reader*, p. 340. 14

15 שם, עמ' 354.

דהיינו: תנאי מוקדם לעצם הדו־שיח. כאן השורש של חוסר הסימטריה. כמובן שזה עשוי להדאיג. אבל אם נשים אל לבנו שמדובר ב"תהליך של שלום", אפשר יהיה להתעודד ולשכנע את עצמנו שבסופו של התהליך גם ערפאת וגם אסד יהיו זקוקים לשלום שנציע להם, לא פחות ממה שאנחנו זקוקים לו, ושגם הם כמונו חולמים על העידן המשיחי כאשר לא יישא גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה.

הבעיה היא שהישראלי ברחוב אינו משתכנע בקלות. הוא יודע שמאז החל תהליך השלום הוא תהליך אחר, הלא הוא תהליך החימוש (הן בתחום הקונבנציונלי והן בתחום הלא קונבנציונלי) של מדינות ערב, ובראשן סוריה ומצרים. דבר זה חייב להדאיג; אם פניהם לשלום, למה הם זקוקים לכלי נשק בכמות כה קטלנית? באה המילה "תהליך" ושוב מרגיעה אותנו. היא אומרת לנו שמה שנראה היום כהכנות למלחמה שתפתח נגדנו ברגע שניחלש מספיק, הוא רק שלב בתהליך השלום, או אולי תמריץ, אזהרה לנו להתמסר לתהליך ביתר שאת וביתר דבקות. אם רק נתאים את עצמנו לתהליך, נצמצם את הגבולות, נרד מן ההר, ניתן לפליטים מ-1967 לחזור, ונעשה עוד מספר מחוות כיוצא באלה, האיום יעבור, מעצם כוח התהליך שלאט לאט יגרוף גם את הצד שכנגד, בעל כורחו, לכיוון השלום.

הרי למונח process יש עוד משמעות לוואי; פירושו: דבר שכאילו אינו תלוי בנו. השינויים הנגרמים על ידי התהליך הם שינויים הכרחיים. הוא אומר לנו שקיים כעין כוח של אינרציה במהלך המאורעות, כך שאם רק התחלת בו אינך בן־חורין להיבטל ממנו. יש לא רק process אלא כעין processor, והוא טוחן וכורת כביכול מבלי שנוכל לעצור אותו. משום כך אנו שומעים ממנהיגינו יום יום, ובמיוחד כשמדובר בעוד ויתור שאנחנו עומדים לוותר לצד שכנגד, שהתהליך הוא בלתי הפיך. לא שמענו מקודם על ועידות שלום אחרות בעולם שהתנהלו תחת הסימן של תהליך "לא הפיך". אדרבה, עד כמה שזכור לי, במקרים רבים של משא ומתן לשלום (כולל זה שבין עיראק לאיראן לפני מספר שנים), כאשר צד אחד הגיש דרישות שלא נתקבלו על דעתו של הצד השני, נציגי הצד השני פשוט קמו והלכו. לעומת זאת, אנחנו עומדים לפני דרישות חדשות מדי יום, ונתבעים לוותר על עוד עמדה

ועוד עיקרון (השתתפות של ערביי ירושלים במשא ומתן ובבחירות למוסדות האוטונומיה, הסמכויות של מוסדות האוטונומיה, ההכרה באש"ף וכו' וכו'). אין נושא כמעט אשר לגביו אנו מתעקשים עד הסוף. כי הרי התהליך יתקדם ממילא לכיוון שנקבע לו מראש. אין ממנו דרך חזרה, ולכן אין טעם להתעקש!

בשעת כתיבת המאמר הזה, נדמה לי שהודות לתהליך המזור הזה תימרונו את עצמנו לתוך מצב הסותר בתכלית הסתירה את המטרות אשר לשמן נכנסנו למשא ומתן; או, אם לנסח זאת אחרת, אנחנו עומדים היום לפני אותן הסכנות בדיוק שאנשי השמאל הזהירו אותנו תמיד מפניהן, ושכדי למנוע אותן הם תבעו לקיים את המשא ומתן. אני מתכוון לאזהרות מפני הסכנה הדמוגרפית והסכנה של מדינה דו־לאומית. האמת היא, שבמשך השנים מאז ששת הימים, היחס הדמוגרפי בין יהודים לערבים בכל הארץ שבשליטתנו נשאר יציב למדי, דהיינו: כשני־שלישים יהודים מול שליש ערבים, עם תנודות של 2 או 3 אחוז בכל כיוון. ליציבות הזאת סיבות רבות, כולל העלייה ממזרח אירופה. עכשיו אנו עומדים בפני "עלייה" מסיבית של ערבים, פליטים ובני פליטים, מהמחנות בירדן ובלבנון. פירוש הדבר שהמאזן הדמוגרפי עלול להשתנות באופן דרסטי לרעתנו. מה גם שהגבול בינינו לבינם יהיה פרוץ יותר מהיום, כאשר עוד חצי מיליון ערבים או יותר יחפשו את פרנסתם אצלנו. הם לא יסכימו להיסגר בסיר הלחץ של המובלעות ביריחו ובעזה, ואפילו לא בשטח האוטונומיה של יהודה ושומרון. פירוש הדבר זרימת אוכלוסייה ערבית גדולה לתוך המשק הישראלי. לא קשה לראות בסוף התהליך הזה את הסכנה של מדינה דו־לאומית, דבר שמנענו במשך כל השנים מאז 1967, וזאת מבלי לדבר על הסכנה הביטחונית החמורה שתתלווה לזרימה הזאת.

ביקשתי להצביע ברשימה זו על החלק שיש להטעיות לשוניות מסוימות בעיצוב מצבנו החדש והאומלל. אכן, כפי שאמר החכם מכל אדם: "מוות וחיים ביד לשון". מעניין שהוא אמר קודם מוות ואחר כך חיים. ואולי על דרך הדרש ניתן להסיק מזה שכשם שבכוחן של מילים לא נכונות לסבך אותנו בצורה כה חמורה, יש אולי מילים אחרות שבאמצעותן ניתן עדיין לתקן את המעוות. ■

הלוליינות הדיאלקטית שבאמצעותה מטהר השמאל כל שרץ פוליטי ורוצח המוני, מסטלין ולנין עד הונקר, קסטרו ופול פוט, הגיעה לשיאה הגרוטסקי בדמותו של יאסר ערפאת.

ז'אן פרנסואה רבל